

**ВЯЛІКАЕ
КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ**

IVS MVNICI
PALE.

To iest/

Práwo Mięyskie
Wáydeburskie / nowo z Láciń-
skiego y z Niemieckiego ná Pol-
ski teźyl z pilnością y wier-
nie przelożone.

Przez PAWLA SZCZEBICZA ná
ten czas SYNDIKA LWOWSKIEGO.

Cum Gratia & Priuilegio S. R. M.

Drukowano

Wé Lwowie / kóstem y nakładem tegoż
Páwła Szczebicá własnym.

M. D. LXXXI.

Queris cur cre-
scat numerosa
volumina legū

Est ratio, ma-
gnus crescit in
orbe dolus.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Інстытут гісторыі

ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ

ПАЛІТЫКА,
ЭКАНОМІКА,
КУЛЬТУРА

Зборнік навуковых артыкулаў
У дзвюх частках

частка
2

Мінск
«Беларуская навука»
2017

УДК 94(476)(082)
ББК 63.3(4Бел)
В99

Укладальнік

А. А. Скеп'ян

Рэдакцыйная калегія:

У. Р. Гусакоў, *старшыня* (Нацыянальная акадэмія навук Беларусі),

А. А. Каваленя (Аддзяленне гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі),

В. В. Даніловіч (Інстытут гісторыі НАН Беларусі),

В. Л. Лакіза (Інстытут гісторыі НАН Беларусі),

В. Ф. Голубеў (Інстытут гісторыі НАН Беларусі),

В. М. Ляўко (Інстытут гісторыі НАН Беларусі),

В. А. Варонін (Інстытут гісторыі НАН Беларусі),

А. А. Скеп'ян, *адк. рэдактар* (Інстытут гісторыі НАН Беларусі),

А. У. Мацук, *адк. рэдактар* (Інстытут гісторыі НАН Беларусі)

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук Г. Я. Галенчанка,

доктар гістарычных навук А. І. Груша

Зборнік падрыхтаваны ў рамках Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2016–2020 гг. «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» (навуковы кіраўнік праграмы – член-карэспандэнт НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя) падпраграмы «Гісторыя і культура» (навуковы кіраўнік праграмы – кандыдат гістарычных навук, дацэнт В. В. Даніловіч).

Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура : зб. нав. арт.
В99 У 2 ч. Ч. 2 / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі ; уклад. : А. А. Скеп'ян ;
рэдкал. : У. Р. Гусакоў [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2017. – 498 с. : іл.
ISBN 978-985-08-2138-6.

Зборнік прысвечаны розным аспектам станаўлення, развіцця Вялікага Княства Літоўскага, яго грамадска-палітычнай і культурнай спадчыны.

Разлічаны на прафесійных гісторыкаў, выкладчыкаў і ўсіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

УДК 94(476)(082)

ББК 63.3(4Бел)

ISBN 978-985-08-2138-6 (ч. 2)

ISBN 978-985-08-2115-7

© Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2017

© Афармленне. РУП «Выдавецкі дом
«Беларуская навука», 2017

ЗМЕСТ

Пералік скарачэнняў	7
САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЯ ГІСТОРЫЯ	
<i>Яков Риер (Могилев)</i> . Факторы формирования территории литовского государства на фоне исторического развития Европы в I – начале II тыс. н. э.	10
<i>Ирина Вавренюк (Брест)</i> . Еврейская община Бреста в 1388–1569 гг.	19
<i>Joanna Kunigielis (Warszawa)</i> . Litewskie miasta w relacji Gilberta de Lannoy z roku 1414	35
<i>Melchior Jakubowski (Warszawa)</i> . Topografia jako źródło do badań nad historią miast Wielkiego Księstwa Litewskiego.....	45
<i>Robert Kołodziej (Wrocław)</i> . Przebudowa pałacu Radziwiłłów w Grodnie w 1686 r. na tle pierwszych dwóch sejmów grodzieńskich.....	54
<i>Степан Темушев (Минск)</i> . Сохранение элементов налогово-даннической системы Древней Руси в налоговой практике ВКЛ.....	62
<i>Юрий Грузицкий (Минск)</i> . Государственный кредит в Великом княжестве Литовском (XV–XVI вв.).....	70
<i>Шамиль Бектинеев (Минск)</i> . Белорусские находки древнелитовских монет XIV–XV вв. и их роль в денежном обращении ВКЛ.....	78
<i>Яўген Казанцаў (Мінск)</i> . Менскія млыны ў канцы XV – XVIII ст.	95
<i>Валерий Кобринец (Пинск)</i> . Материалы Могилевского магистрата первой половины XVII в. о русских монетах в торговле и кредите	105
<i>Уладзімір Пашкевіч (Мінск)</i> . Уніфікацыя мер ВКЛ на соймах XVII–XVIII стст.	114
<i>Piotr M. Pilarczyk (Poznań)</i> . Komisja Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego: możliwości badań nie tylko nad historią gospodarczą.....	119
<i>Рамуне Шмигельските-Стукене (Вильнюс)</i> . Скарбовая администрация табачной монополии в Великом княжестве Литовском (1781–1794 гг.).....	128
МАТЭРЫЯЛЬНАЯ І ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА	
<i>Инна Калечиц (Минск)</i> . Жители Полоцка в XV–XVIII вв.: по материалам граффити полоцкой Спасской церкви	146
<i>Joanna Wawrzeniuk (Warszawa)</i> . Życie i śmierć mieszkańców dawnego Supraśla na Podlasiu w świetle ostatnich badań archeologicznych.....	156
<i>Ірына Ганецкая (Мінск)</i> . Значэнне масавага матэрыялу ў вывучэнні гісторыі беларускіх гарадоў і замкаў.....	166
<i>Ірына Ганецкая, Ніна Здановіч (Мінск)</i> . Метады датавання керамічнага посуду з раскопак гарадоў і замкаў.....	173
<i>Богдан Прищепя (Рівне)</i> . Археологічні досліджэння Острога XV–XVII стст.	190
<i>Василь Чекурков (Рівне)</i> . Колекцыя кахель XV – першай паловіны XVII ст. з археологічных розкопак міст Східнай Воліні	201
<i>Сергей Рассадин (Минск)</i> . Каменная матрица печати из Лавришевского монастыря	210

<i>Сергей Васильев (Санкт-Петербург)</i> . Братчины, братства, гильдии в городах Великого княжества Литовского и средневековой Европы	215
<i>Анастасія Скеп'ян (Мінск)</i> . Арганізацыя стаеннай службы пры магнацкіх дварах у Вялікім Княстве Літоўскім у XVI–XVII стст.	224
<i>Bernadetta Manuś (Poznań)</i> . Obchody imienin Augusta III w Wilnie, jako przykład święta o charakterze państwowym.....	237
<i>Наталля Сліжэ (Гродна)</i> . Забароненыя і ненатуральныя сексуальныя стасункі ў ВКЛ у XVI–XVII стст.	247
<i>Сцяпан Захаркевіч (Мінск)</i> . Камунікацыйная культура шляхты Вялікага Княства Літоўскага ў XVII–XVIII стст. паводле мемуарнай літаратуры	267
<i>Константин Ерусалимский (Москва)</i> . Архив князя Семена Федоровича Бельского	283
<i>Рогнеда Алехнович (Мінск)</i> . Правовое положение незамужних девушек в ВКЛ во второй половине XV – первой половине XVI в.	301
<i>Алег Дзярновіч (Мінск)</i> . Статут у Інфлянтах: асобнікі Статута ВКЛ 1588 г. у рыжскіх зборах («рускі» і нямецкі)	312
<i>Ягор Сурскі (Мінск)</i> . Статут 1588 г. аб арганізацыі гандлю і ажыццяўленні гандлёвых аперацый на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага	326
<i>Гитана Зуене (Вільнюс)</i> . Смертная казнь в Могилевской магдебургии (конец XVI – первая половина XVII в.).....	335
<i>Владас Лиенуоюс (Вільнюс)</i> . Литовский Солон: миф о Льве Ивановиче Сапеге, канцлере ВКЛ, в историографии.....	349
<i>Наталля Анофранка (Мінск)</i> . Нормы Статута ВКЛ 1588 г. у сямейным праве і спадчынных правах жанчын (1772–1840 гг.).....	365
<i>Алесь Жлутка (Мінск)</i> . Пачаткі афіцыйнай іерархіі хрысціянства заходняга абраду ў ВКЛ: дакументы і сведчанні XIII ст.	370
<i>Сяргей Санько (Мінск)</i> . Некаторыя адметныя рысы рэлігійнасці беларусаў у ВКЛ XVI–XVII стст.	377
<i>Алена Барсук (Мазыр)</i> . Берасцейская царкоўная унія: палеміка «за» і «супраць»	387
<i>Анна Leralczyk (Poznań)</i> . O uczynku pewnych obywateli mściślawskich. Tumult religijny w Osmolowiczach z roku 1765 w perspektywie sprawy dysydenckiej.....	399
<i>Justyna Bąk (Wrocław)</i> . Jakoż na ziemi tak i w niebie – metaforyczny awans w zaświatach magnaterii litewskiej na podstawie kazań pogrzebowych przełomu XVII–XVIII wieku.....	412
<i>Альбіна Семянчук (Гродна)</i> . Рэйнгольд Гейдэнштэйн – «чалавек святла і прагрэсу»	419
<i>Ігар Бортнік (Полацк)</i> . Грамадска-палітычныя ідэі ў творчасці Мацея Бембуса	425
<i>Filip Wolański (Wrocław)</i> . Społeczno-kulturowa rola kaznodziejstwa funeralnego w budowaniu prestiżu magnaterii litewskiej epoki saskiej	439
<i>Тацяна Палікоўская (Мінск)</i> . Эвалюцыя айчыннай гістарыяграфіі гісторыі культурна-асветніцкай дзейнасці езуітаў у Беларусі	445
<i>Андрэй Самусік (Мінск)</i> . Спецыфіка грамадзянска-патрыятычнага выхавання ў айчынных навучальных установах у час дзейнасці Адукацыйнай камісіі (1773–1795)	456
<i>Іван Сацукевіч (Мінск)</i> . Тапанімічная спадчына ВКЛ у гарадах сучаснай Беларусі...	469
<i>Алесь Суша (Мінск)</i> . Кніжная спадчына Вялікага Княства Літоўскага: перспектывы даследавання, уліку, захавання і сумеснага выкарыстання	474
<i>Ганна Навасельцава (Віцебск)</i> . Мастацкае адлюстраванне вобразаў вядомых гістарычных асоб Вялікага Княства Літоўскага ў беларускай прозе канца XX ст.	488
Спіс аўтараў	495

СТАТУТ У ІНФЛЯНТАХ: АСОБНІКІ СТАТУТА ВКЛ 1588 г.
У РЫЖСКІХ ЗБОРАХ («РУСКІ» І НЯМЕЦКІ)

Гістарычная Лівонія (Інфлянты) цесна павязана з Вялікім Княствам Літоўскім на працягу ўсяго перыяду існавання гэтага дзяржаўнага ўтварэння. На працягу XVI–XVIII стст. Інфлянты зазналі драматычныя змены дзяржаўнага статусу: ліквідацыю Лівонскай канфедэрацыі, падпарадкаванне ВКЛ, а потым і Рэчы Паспалітай, васальны статус Курлянды і Земгаліі перад Рэччу Паспалітай, заваяванне Швецыяй, а потым Расіяй. Новыя прававыя рэаліі ў Інфлянтах адбіліся і на функцыянаванні ў гэтым краі на працягу XVII–XVIII стст. прававых помнікаў ВКЛ.

Друкаваны асобнік Статута 1588 г.

У Рызе ў Латвійскай нацыянальнай бібліятэцы (ЛНБ) захоўваецца маладаследаваны асобнік Статута ВКЛ 1588 г., які можа адгарнуць новыя старонкі прававой культуры нашага рэгіёну Еўропы. Асобнік Статута ВКЛ з ЛНБ ужо фігураваў у спісах выданняў Статута. Літоўскі даследчык Вітаўтас Раўдзялюнас у 1966 г. уключыў гэты асобнік у рэестр выданняў Статута пад № 16¹. Падобная бібліяграфічная інфармацыя была пададзена беларускім даследчыкам Георгіем Галенчанкам у спісе захаваных у бібліятэках выданняў пад № 17². Ужо ў красавіку 2013 г. на IX Міжнародных кнігазнаўчых чытаннях «Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі» даследчыкам ЛНБ Янай Дрэйманэ быў агучаны даклад «Загадкавы экзэмпляр першага выдання Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г. у Нацыянальнай бібліятэцы Латвіі». Пад «загадкавасцю» тут мелася на ўвазе невядомасць паходжання названага асобніка, а таксама малая ступень яго апісання ў спецыялізаванай літаратуры. Але ўжо ў апублікаваных матэрыялах Чытанняў інфармацыя па дакладзе адсутнічала, але ў каляровай уклейцы былі змешчаны фотаздымкі 5 аркушаў выдання: аркуш 1 тэксту Статута; тры аркушы Рэестра (у тым ліку арк. 1 рукапіснага Рэестра); арк. 1 Трыбунала³. Першае ж разгорнутае апісанне асобні-

¹ Raudeliūnas V. Pirmieji Lietuvos Statuto leidimai (1588–1600) // Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva. Vilnius, 1966. P. 151, № 16.

² Галенчанка Г. Я. Статут у бібліятэках і архіўных зборах // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск, 1989. С. 531.

³ Матэрыялы IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі». Мінск, 18–19 крас. 2013 г. Мінск, 2013. Каляровая ўклейка паміж с. 134–135.

ка зрабіў расійска-польскі філолаг Уладзімір Мякішаў, які даследаваў як мову Статута¹, так і вывучаў усе захаваныя асобнікі Статута². Менавіта з рыжскага асобніка У. Мякішаў распачаў пад № 1 апісанне асобнікаў Статута ў еўрапейскіх бібліятэках і кнігасховішчах. Даследчык зрабіў базавае кадэкалагічнае апісанне і падаў сваё прачытанне запісаў і паметаў на выданні³.

Друкаваны асобнік Статута ВКЛ 1588 г. належыць да 1-га выдання (1588 г.) і захоўваецца ў Латвійскай нацыянальнай бібліятэцы, дзе мае бібліятэчны шыфр R K3S/273. Гэты асобнік уяўляе сабой канвалют і складаецца з уласна Статута ВКЛ (1588) і Трыбунала ВКЛ (1586).

Кніжны блок рэстаўраваны: падклеены старонкі і абрэзаны. На сённы памер старонак: 18 × 26 см; таўшчыня блоку разам з пераплётам 5 см; памер пераплёту: 18,5 × 27 см.

Пераплёт скураны, абклеены паперай. На форзацы [0I]⁴ запіс алоўкам: «Statut Welikoho Kniažestwa | Litowskoho. Wilno, w drukarn | Mamoniczów, 1586. | 1588 ? | (в 3-й ред)». На іншым аркушы форзаца [0II] уверсе справа паметна хімічным алоўкам: «1862 / 55 / 2–6» (апошняя лічба праўлена з 7). Магчыма, гэта датаванне і шыфр, пад якім раней значылася кніга⁵. Ніжэй злева паметна простым алоўкам: «zofobny – нибудь / ... -- ... / ... ».

Асобнік мае дэфекты – адсутнічае тытульны аркуш і дадаткі ў пачатку кнігі: два каралёўскія прывілеі; прысвячэнне Львом Сапегам Статута каралю і вялікаму князю Жыгімонту III; герб Льва Сапегі і панегірык Андрэя Рымшы гэтаму гербу; зварот Льва Сапегі да ўсіх станаў ВКЛ (арк. 1–8 поўнага экзэмпляра). Таксама адсутнічае частка аркушаў Рээстра Статута (арк. 9–15 поўнага экзэмпляра). Страчаныя аркушы Рээстра былі замененыя пазнейшымі рукапіснымі ўстаўкамі.

Структура Рээстра:

1) Арк. [1]–[6]⁶: рукапісная частка Рээстра. Першая старонка Рээстра вырашана ў традыцыях тытульнага аркуша рукапіснай кнігі: з каляровай верхняй застаўкай-вензелем (карычневы атрамант, чырвоныя і зялёныя дэкаратыўныя элементы) (мал. 1).

Тэкст у застаўцы (кожнае слова ў сваім авале): «Статут Великаг(о) Кнаѣства Литов(ско)го року #а/хмд» (1644). У кірылічнай даце «а» напісана ў адным вензелі з папярэднім словам: року #а). Правей алоўкам (у верхнім правым куце) пазначана: «1644». Магчыма, гэта дата напісання Рээстра.

2) Арк. [7]–[10]: друкаваныя аркушы Рээстра. У друкаванай частцы Рээстра побач з кірылічнай нумарацыяй артыкулаў нумарацыя прадублявана таксама рукапісна атрамантам. На арк. [7 адв.]–[8], [10 адв.] з'яўляецца таксама нумарацыя арабская (дадаткова).

¹ Мякішев В. Язык Литовского Статута 1588 г. Kraków, 2008.

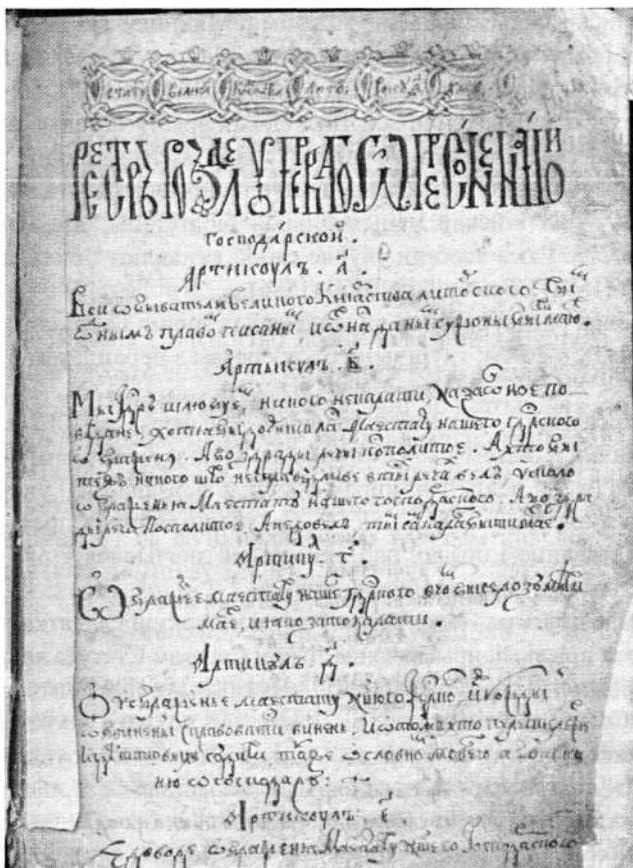
² Мякішев В. Кириллические издания Литовского Статута 1588 г. Kraków, 2014.

³ Там же. С. 222–224.

⁴ Аркушы форзацаў атрымліваюць нумарацыю з дабаўленнем спачатку нуля: [0I].

⁵ Мякішев В. Кириллические издания Литовского Статута 1588 г. С. 222.

⁶ Дабаўленыя рукапісныя старонкі без прастаўленай нумарацыі атрымліваюць нумарацыю, змешчаную ў квадратныя дужкі.

Мал. 1. Рыжскі асобнік (канвалют) Статута ВКЛ 1588 г. Арк. [1] рукапіснай часткі Рээстра

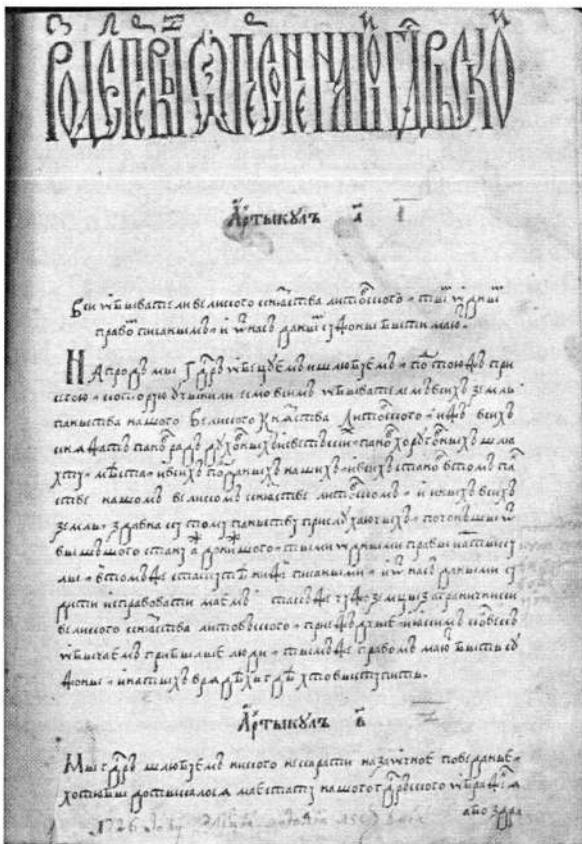
3) Арк. [11]: рукапісны, устаўлены. Іншы, адрозны ад асноўнага, почырк.

4) Арк. [12]–[14]: друкаваныя аркушы Рээстра. Патроеная сістэма нумарацыі артыкулаў: друкаваная кірылічная, рукапісная кірылічная, рукапісная арабская. Нумарацыя дублявана ў раздзелах 3, 4 (ад арт. 64 – зноў патроеная нумарацыя), 14.

Асноўны тэкст Статута перададзены цалкам. У самім тэксце Статута кірылічная нумарацыя артыкулаў таксама прадублявана арабскімі лічбамі. Тым жа почыркам (карычневым атрамантам) зроблены маргіналіі па-польску. Маюцца таксама маргіналіі, выкананыя іншым почыркам – кірыліцай.

На пачатку тэксту Статута (пасля Рээстра) пад асноўным тэкстам на с. 1–30 (з пропускам с. 20–21) зроблены запіс чорным чарнілам (па адным радку на кожнай старонцы)¹ (мал. 2, 3):

¹ Тэкст публікуецца паводле наступных правілаў: вынасныя літары перадаюцца ў радку курсівам; канец старонкі перадаецца дзвюма касымі рыскамі. Цітлы пры публікацыі не перадаюцца.

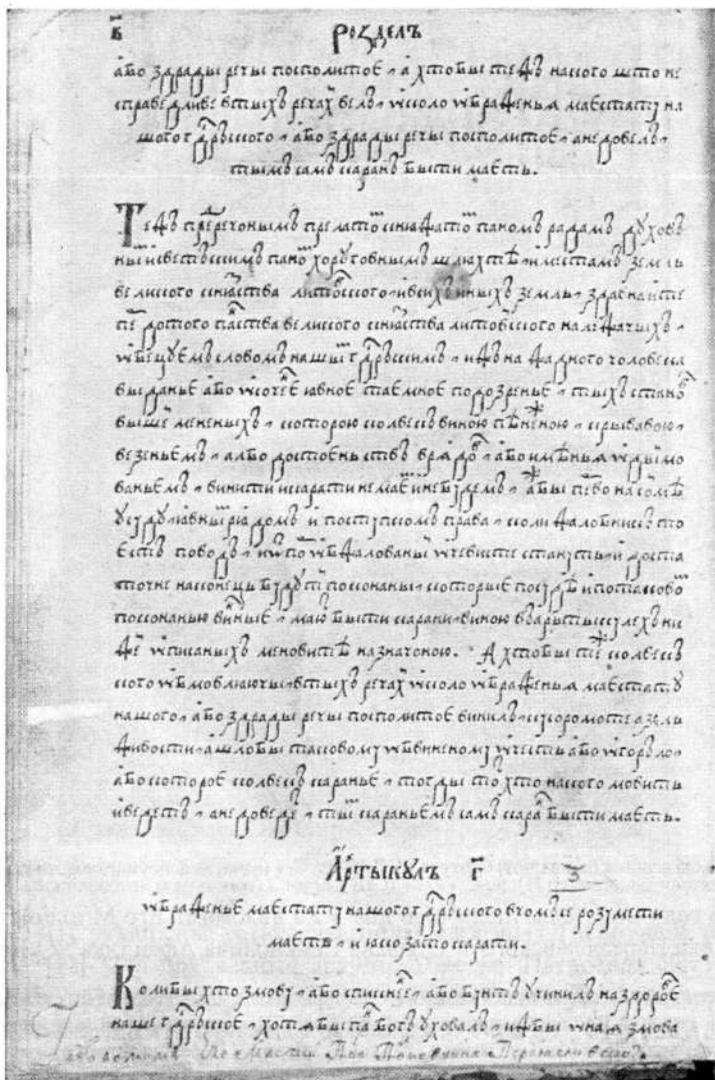

Мал. 2. Рьжскі асобнік (канвалют) Статута ВКЛ 1588 г. С. 1 (пачатак асноўнага тэкста і запісу пад ім)

“1726 году м(е)с(е)ца июля 15го дня // За вѣдомомъ Его М(и)л(о)сти П(а)на Полковника Переяславскаго¹ // Стефана Семеновича Афендика² // І Баришпол-

¹ Пераяслаўскі полк – адміністрацыйна-тэрытарыяльная і вайсковая адзінка Гетманшчыны пад уладай гетмана Войска Запарожскага ў XVII–XVIII стст. (ад 1654 г. пад пратэктаратам маскоўскага цара). Полк узнік не пазней 1625 г. на тэрыторыі Пераяслаўскага староства як полк рэстравых казакаў Рэчы Паспалітай. Палкавы цэнтр – горад Пераяслаў (сёння Пераяслаў-Хмяльніцкі Кіеўскай вобл.). Паводле рэвізіі 1723 г. складался з 17 соцень, якія налічвалі 2188 пяхоты і 4512 кавалерыі. У 1782 г. полк быў расфарміраваны, а яго тэрыторыя ўвайшла ў склад уездаў Кіеўскага намесніцтва Расійскай імперыі. Гл.: Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Київ, 1995; *Кривошея В. В.* Генеалогія українського козацтва: Пераяславський полк. Київ, 2004; *Заруба В. М.* Административно-территориальный устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ, 2007. С. 78–80.

² Стэфан Афендзік – наказны палкоўнік Пераяслаўскі ў 1724–1726 гг.; у 1719–1752 гг. – сотнік Барыспольскі (Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 году // Киевская старина. 1904. № 7–8. С. 15–16; *Кривошея В.* Українська козацька старшина. Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації. Вид. 2-е, доповнене, уточнене і виправлене. Київ, 2005. С. 162–164; *Заруба В. М.* Административно-территориальный устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. С. 119).

Мал. 3. Рыжскі асобнік (канвалют) Статута ВКЛ 1588 г. С. 2 (асноўны тэкст і запіс пад ім)

ской сотнѣ¹ старшины П(а)на Алеџандра Жиѣна² // На тот часть сотникомъ будучим, і Атамана Барышполск(ого) // Іакима Кузменка³, воита Марка Куста⁴ // І в(се) пред кому будеть надлежать битъ с градоначал // свѣдомо буди, понеже імѣть сотнѣ Барышполскаѣ // контратъ на заграниче з чернцѣми печерскими // Которое право вписано в Переѣсловской Рату//ши в книги ѡкое потвержено // За Мазепи⁵ Гетмана в году 1692 // особами Гиералними⁶ Василиемъ Кочубеєм⁷, писаремъ Андрѣемъ Гамалѣю, Ивановъ Ломиковскимъ, асаулами // Такъже полковникомъ Переѣсловскимъ Ивановъ Лисенкомъ // І пред значными войсковимъ товариствомъ Григориемъ // Карповичемъ, Константиемъ Солониною, Стефаномъ Греча(ным) // ѡковомъ Жураковскимъ, Алеџѣемъ Туранскимъ // І Василемъ Гуманскимъ⁸, которие своими руками // закрепили и печатми ствѣрдили, и ѡний самии ориинал⁹ // мѣть бити на ратуши Барыш // в сохраненѣи // Старшина городовѣаѣ единъ поединому // сходѣчи значалу извѣствовалби о такомъ контрактѣ // і своею рукою отдалби под значнымъ свѣдоцствомъ // о которомъ то заграничи в сію книгу уложилъ // Трофимъ Вакулович¹⁰ товаришь значковъ // жител Барышполскый // Іосифъ Дадѣнскый¹¹ писар сотнѣ Барышполско(и) //».

¹ Барыспольская (Барышпольская) сотня ў складзе Пераяслаўскага палка юрыдычна аформлена Збораўскаю дамоваю 1649 г. паміж каралём Янам Казімірам і Войскам Запарожскім у асабе гетмана Багдана Хмяльніцкага, а таксама Рээстрам ад 16 кастрычніка 1649 г. Па 1752 г. уваходзіла ў склад Пераяслаўскага палка. У 1752 г. гетман Кірыла Разумоўскі ў ходзе адміністрацыйнай рэформы Левабярэжнай Украіны падпарадкаваў сотню Кіеўскаму палку. Разам з ім як адміністрацыйная адзінка была ліквідавана ў 1782 г., а тэрыторыя падзелена паміж Кіеўскім і Асцёрскім паветамі (уездамі) Кіеўскага намесніцтва. Найбольш вядомыя старшыні сотні належалі да роду Афендзікаў. Соценны цэнтр – мястэчка Барыспаль (цяпер – раённы цэнтр Кіеўскай вобл.).

² Аляксандр Жыян – наказны сотнік Барыспальскі ў перыяд выканання дзейным сотнікам Стэфанам Афендзікам абавязкаў наказнога палкоўніка Пераяслаўскага (Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 г. С. 16).

³ Якiм Кузменка прыгадваецца ў Рээстры 1725 г. як «атаманъ Городовій» (Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 г. С. 16).

⁴ Ураднікі Барыспольскай сотні прыгавдаюцца ў спісе казакаў, якія 17 лютага 1732 г. склалі прысягу на вернасць расійскай імператрыцы Ганне Іаанаўне: РГАДА. Ф. 248. Оп. 104. Д. 8250; *Мякишев В.* Кириллические издания... С. 222.

⁵ Іван Мазепа (1637–1709) – гетман Войска Запарожскага Левабярэжнай (з 1687), а 1704 г. усёй Падняпроўскай Украіны.

⁶ Так у тэксе. Магчыма, мелася на ўвазе: «Генеральнымі».

⁷ Васіль Качубей (1640–1708) – генеральны пісар (1687–1699) і генеральны суддзя (1699–1708) Войска Запарожскага.

⁸ Асобы з найбліжэйшага атачэння гетмана Мазепы фігуруюць у спісах ураднікаў адміністрацыі Гетманшчыны: *Павленко С.* Оточення гетмана Мазепы: соратники та прыбчыники. Київ, 2004. С. 554–555; *Мякишев В.* Указ. соч. С. 223.

⁹ Маецца на ўвазе: «ори(г)инал».

¹⁰ Трафім Вакуловіч – значковы таварыш (ганаровае званне) Пераяслаўскага палка (1726–1732); *Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В.* Неурядова старшина Гетманшчыны. Київ, 2009. С. 57; *Мякишев В.* Указ. соч. С. 223.

¹¹ У 1725 г. Іосіф Дадзінскі фігураваў як пісар Другой палкавой сотні Нежынскага палка: Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 г. С. 16.

Такім чынам, прыведзены вышэй запіс зрабіў пісар Барыспольскай сотні Іосіф Дадзінскі¹.

На с. 39 у заканчэнні друкаванага Рээстра змешчаны тут калафон (у выглядзе трохкутніка) абрамляюць два запісы: «Конец Реестра»; «Konic Reiestru Statuta».

Тэкст Статута заканчваецца на двух аркушах спісам выяўленых памылак друку: «о́мылькы которыи традилисѧ въ друкѹ». У адпаведнасці з гэтым спісам у друкаваным тэксце ўсе памылкі былі выпраўлены запісамі чарнілам². Апроч таго па ўсім тэксце Статута на палях кнігі маюцца паметы, выкананыя кірылічным скоропісам і па-польску.

На адвароце апошняга аркуша ніжэй спіса памылак маецца запіс (у ніжняй траціне аркуша): «Року аѣхми (1648) м(е)с(е)ца марта к̄ (20)³ днѧ / точылась справа моѧ с Коробомъ / мешаниномъ места Его Коро/левское Милости Мозырского. /» Ніжэй з водступам управа іншым (святлейшы) атрамантам і іншым (больш тоўсты пяром) прадублявана: «Року аѣхми / м(есе)ц̄ марта к̄ (20) днѧ / точылась справа моѧ / с Коробомъ мешанином / мозырскимъ. /».

Як ужо адзначалася, рыжскі асобнік уяўляе сабой канвалют – да кнігі Статута прымацавана выданне Трыбунала ВКЛ, апублікаванага ў 1586 г. (мал. 4). Падобная практыка сумеснага захоўвання гэтых двух прававых дакументаў была ўласцівай для ВКЛ у XVII–XVIII стст.⁴

На аркушы перад форзацам (ніжняя дошка пераплёту) маюцца кірылічныя надпісы. Уверсе старонкі: «Раздѣла 9 артикулу 26 № раздѣленому / имѣнью нѣм[ае]тъ давности». Ніжэй, у верхняй палове аркуша: «Раздѣ(ла) 5 ар(тикулу): 10: разд⁵ / Раздѣла 4 ар:(тикулу) 65 у верху позву ничего при/вносит не позволено».

Раздзел 9 мае назву «О подкоморых в поветех и о правах земельных, о границахх и о межах», а артыкул 26 у ім адпаведна: «О именье нероздельное межы братьею або близкими». Артыкул 10 Раздзела 5 «О праве посагу и о вене» рэгламентуе сямейна-спадчынныя адносіны: «Хто бы з двема або трема жонами дети мель». У Раздзеле 4 «О судьяхх и о судехх» артыкул 65 прысвечаны працэдурныя пытанні ў суд. Як бачым, цікавасць карыстальнікаў Статута найбольш прыцягвалі зямельныя і спадчынныя справы, а таксама працэдурныя пытанні судовых працэсаў.

Заканчваючы кадэкалагічнае апісанне гэтага кніжнага помніка, трэба некалькі словаў сказаць і пра тую гістарычна-юрыдычныя высновы, якія можна зрабіць, выходзячы з вывучэння рыжскага асобніка Статута 1588 г.

¹ Літара «ѣ» перадаецца паводле ўкраінскай традыцыі праз «і». У XVIII ст. вядомы нашчадкі (ці сваякі) Іосіфа Дадзінскага, прозвішча якіх ва ўкраінскай літаратуры замацавана менавіта ў такой форме: *Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В.* Неурядова старшина Гетьманщины. С. 101.

² *Мякишев В.* Указ. соч. С. 224.

³ Паводле Мякішава (*Мякишев В.* Указ. соч. С. 224): «марта 16».

⁴ Гісторыя беларускай кнігі. Т. 1. // *Нікалаеў М. В.* Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 2009. С. 154.

⁵ Перакрэслена ў тэксце.

Мал. 4. Рыжскі асобнік (канвалют) Статута ВКЛ 1588 г. Тытульны аркуш Трибунала ВКЛ

Українські гісторикі і гісторикі права ўжо адзначалі, што нават пасля Люблінскай уніі 1569 г. ва ўкраінскіх ваяводствах, інкарпараваных у склад Кароны Польскай, дзейным засталася права ВКЛ. Статут ВКЛ 1588 г., пераважна ў польскамоўнай рэдакцыі 1614 г., быў галоўным пісьмовым зводам дзейнага права ва Украіне да 1840 г.¹ (да поўнай адмены яго дзеяння расійскай адміністрацыяй). Ва ўкраінскіх ваяводствах гэты Статут атрымаў назву Валынскага і разам з іншымі крыніцамі заставаўся нязменнай юрыдычнай базаю мясцовага права². Рыжскі асобнік Статута 1588 г. ілюструе, напрыклад, што

¹ Шекера И. М. Литовские Статуты и правовое положение крестьян Украины в XVI в. // Первый Литовский Статут 1529 г. Вильнюс, 1982. С. 113.

² Москвич Л. Г. Литовские Статуты в украинской советской историографии // Первый Литовский Статут 1529 г. С. 137.

ў 1648 г. ён мог выкарыстоўвацца ў якасці прававой нормы ў судовым працэсе ўладальніка асобніка з мазырскім мешчанінам Корабам.

Апроч таго Статут ВКЛ стаў адной з прававых крыніц для кадыфікацыі права Левабярэжнай Украіны ў 1743 г., што было адлюстравана ў назве адпаведнага зборніка нормаў: «Права, по которым судится малороссийский народ, Высочайшим всепресветлейшиим, державнейшиим Великия Государыни Императрицы Елисавет Петровны, Самодержицы Всероссийския, Ее императорского священнейшего Величества повелением, из трех книг, а именно: Статута Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также же из книги Порядка, по переводе из полского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рождества Христова 1743 года»¹. Зборнік складзены з мэтай кадыфікацыі прававых норм рознага паходжання, якія дзейнічалі на Левабярэжнай Украіне пасля яе далучэння да Расіі і нярэдка супярэчылі адна адной. Кадыфікацыя заканадаўства павінна была наблізіць гэтыя нормы да расійскіх прававых нормаў. Паводле царскага ўказа ад 28 жніўня (9 верасня) 1728 г. была ўтворана спецыяльная кадыфікацыйная камісія ў Глухаве. Яе ўзначальвалі генеральны суддзя Іван Уладзіслававіч Бароздна (? – 1740). А ад 1740 г. – генеральны абозны Якаў Яфімавіч Лізагуб (1675–1749)². У камісію ўваходзілі ўкраінскія правазнаўцы – прадстаўнікі ўкраінскай шляхты, верхавіны казацкай старшыны, вышэйшага духавенства, якія працавалі над «Правамі» да 1766 г. Сярод іх – Васіль Стэфанавіч, генеральны есаул Валькевіч Пётр Васільевіч (каля 1687–1758) ды іншыя. Падчас працы камісіі фактычна быў цалкам перакладзены Статут ВКЛ 1588 г.³ Пры гэтым кадыфікацыйная камісія карысталася польскамоўным 1623 г. выданнем Статута⁴. Параўнаўчы аналіз прававых нормаў Статута ВКЛ і «Права» дазваляе сцвярджаць, што Статут выконваў ролю «права перадашняга» ў кадыфікацыі нормаў Левабярэжнай Украіны⁵. Застаецца толькі дадаць, што праца над праектам не была завершана ў сувязі з тым, што ў другой палове XVIII ст., пасля адмены рэшткаў аўтаноміі Украіны, на яе было распаўсюджана агульнарасійскае заканадаўства.

Якім жа чынам наш асобнік Статута трапіў у рыжскія зборы, на дадзены момант дакладна вызначыць не ўяўляецца магчымым. Але рыжскі асобнік Статута 1588 г. сведчыць, што гэты кодэкс працягваў функцыянаваць на Левабярэжнай Украіне і ў другой палове XVII – XVIII ст., калі паводле Пераяслаўскай дамовы (рады) 1654 г. Войска Запарожскае прыняла пратэктарат Расійскай дзяржавы. Прынамсі, Статут функцыянаваў у асяроддзі казацкай старшыны, пра што сведчаць уладальніцкія запісы і маргіналіі.

¹ Гл.: Права, за якімі судіцца малоросійський народ 1743 / НАНУ; упорядн. та авт. нарысу К. А. Вислобоков; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 1997.

² *Бойко І.* Про цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року // *Право України.* 1999. № 3. С. 88–90.

³ Права, за якімі судіцца малоросійський народ 1793. С. XIV.

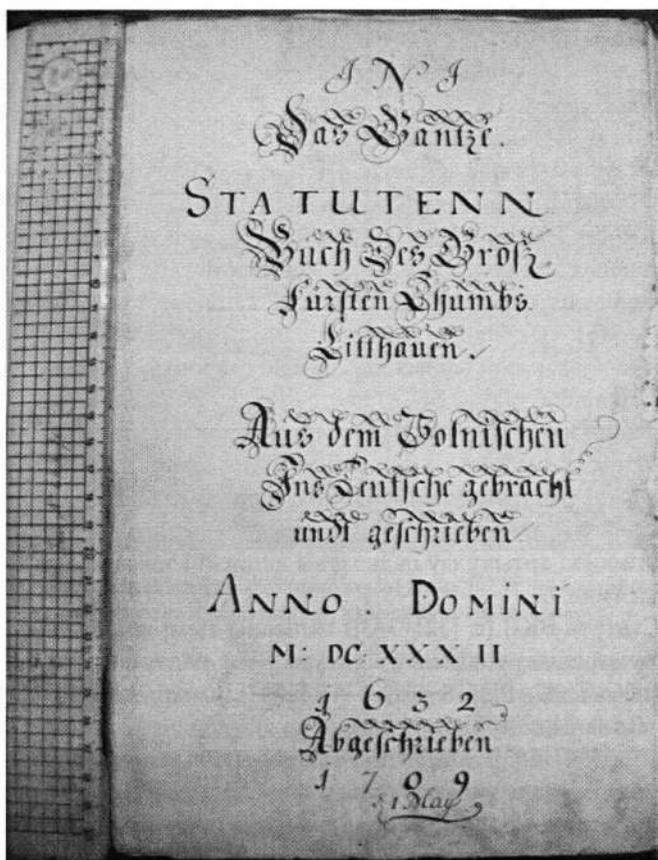
⁴ Тамсама. С. XVI.

⁵ Тамсама.

Рукапісны нямецкі пераклад Статута 1588 г.

Іншы асобнік Статута рэпрэзэнтуюе ўжо прававыя рэаліі постЛівоніі. Мова ідзе пра рукапісны пераклад Статута 1588 г. на нямецкую мову. Гэтая рукапісная кніга захоўваецца ў Акадэмічнай бібліятэцы Латвійскага ўніверсітэта (Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka) у Адзеле рукапісаў і рэдкай кніг пад №. 633.

Кніга мае тытул¹: «I. N. I. / Das gantze / Statutenn / Buch des Gross / Fürsten Thumbs / Litthauen. / Aus dem Polnischen / ins Teutsche gebracht / undt geschrieben. / Anno Domini / M DC XXX II / 1632 / Abgeschrieben / 1709² //» (мал. 5). Такім чынам, з тытулу вынікае, што гэта менавіта ўвесь Статут, перакладзены з польскай мовы на нямецкую ў 1632 г., перапісаны (Abgeschrieben) у 1709 г.

Мал. 5. Тытульны аркуш нямецкага перакладу Статута ВКЛ (паводле выдання 1623 г.) (Акадэмічная бібліятэка Латвійскага ўніверсітэта)

¹ Акадэмічная бібліятэка Латвійскага ўніверсітэта. Адзел рукапісаў і рэдкай кніг. №. 633. S. [III].

² Дапісана ўнізе і падкрэслена: «1 Мау».

Бібліятэчнае апісанне нязначна адрозніваецца, на першым месцы пазначаецца менавіта тое, што гэта Статут: «Statuten Buch. Das gantze, des Gross-Fürsten Thumes Litthauen. Aus d. Polnischen ins Teutsche gebracht u. geschrieben. Ao 1632. Abgeschrieben 1709».

Кодэкс мае скураную вокладку з цясненнем рамкі па перыметры вокладкі. Вокладка мае параметры 21,5 × 32,5 см, таўшчыня 4 см. На адваротным баку пераплёту захаваліся два фрагменты завязкі.

Папера ў аркуш (folio) 21 × 31,8 см. Тэкст змешчаны ў рамцы шырынёй 16,5–17,5 см, левае поле адпаведна 2 см, правае 1–15 см. Вертыкальныя палі праведзены алоўкам ад пачатку да канца аркуша. Па правым зрэзе папера пашкоджана, магчыма, мышамі. Філіграні не выяўлены.

Нумарацыя пастаронкавая – пагінацыя. Колькасць старонак кодэкса: 320 с. нумараваныя + 36 с. (2 + 2 + 23 + 3 + 6) нenumараваныя. У бібліятэчным вопісе: 320 + (23) р.

Структура кодэкса:

1. Старонкі [I–II]¹: чысты аркуш.
2. С. [III–IV]: тытульны аркуш (с. [III]).
3. С. 1–320: тэкст перакладу Статута ВКЛ 1588 г.
4. С. [321–343]: Рээстр (знаходзіцца ў канцы, адразу пасля тэксту Статута) на нenumараваных аркушах (23 с.): Register über die alle Vierzehn Artikel dieses gantzen Stautenbuchs* der Groß |fürstenthumb** Littauen ordentlich | geschrieben. |
5. С. [344–346]: чыстыя 3 старонкі.
6. С. [347–353]: тэкст прывілея 1572 г. на 6 старонках.

Тэкст перакладу Статута ВКЛ і тэкст дадатку выкананы рознымі почыркам і розным чарнілам. Асноўная частка (пераклад Статута ВКЛ, с. 1–320) напісана атрамантам цёмна-карычневага колеру *гатычным* шрыфтам у позняй яго разнавіднасці – *фрактуры*. Пры гэтым загалоўкі (нумарацыя) раздзелаў Статута ВКЛ прадубляваны лацінай і пададзены вялікімі літарамі шрыфта *антыква*: CAPUT...; загалоўкі артыкулаў пададзены лацінай і таксама шрыфтам *антыква*: Articulus... (мал. 6).

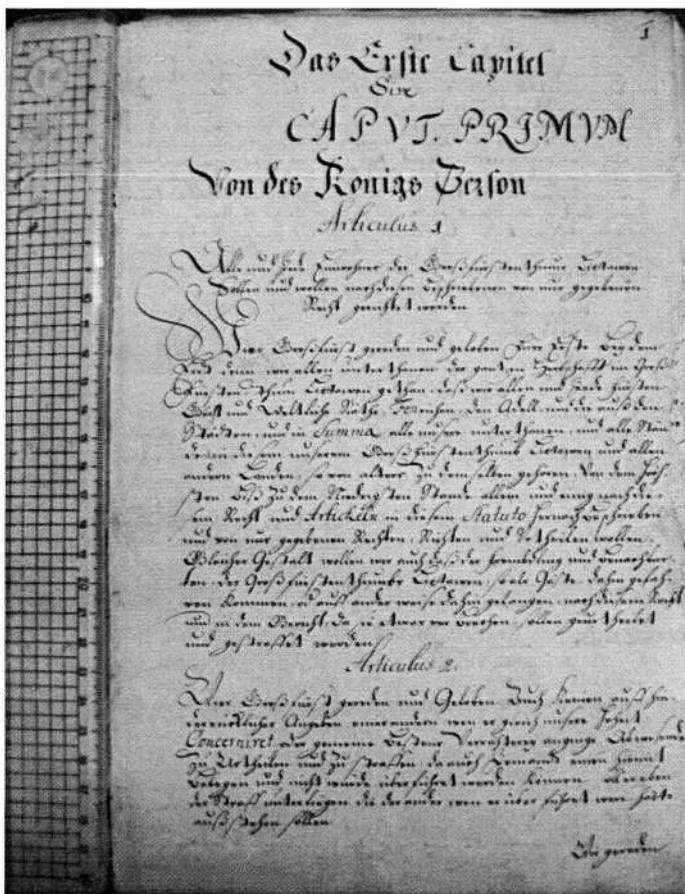
Рээстр Статута ВКЛ (с. [321–343]) напісаны тымі ж почыркамі і чарніламі. Загалоўкі (нумарацыя) раздзелаў Статута ВКЛ пададзены вялікімі літарамі шрыфтам *антыква*: CAPITUS PRIMI ARTICULI (мал. 7); CAPUT... Самі назвы раздзелаў выкананы па-нямецку.

Датак (с. [347–353]) выкананы іншым чарніламі і іншым почыркамі – атрамантам светла-карычневага колеру і таксама гатычным шрыфтам *фрактура*, почырк больш дробны, але з большымі прапорцыямі «выцягнутасці» літар (мал. 8).

¹ Паводле правілаў палеаграфічнага апісання аркушы рукапіснай кнігі, якія размешчаныя перад асноўнымі нумараванымі раней аркушамі, атрымліваюць нумарацыю рымскімі лічбамі і змяшчаюцца ў квадратныя дужкі.

* Так у рукапісе.

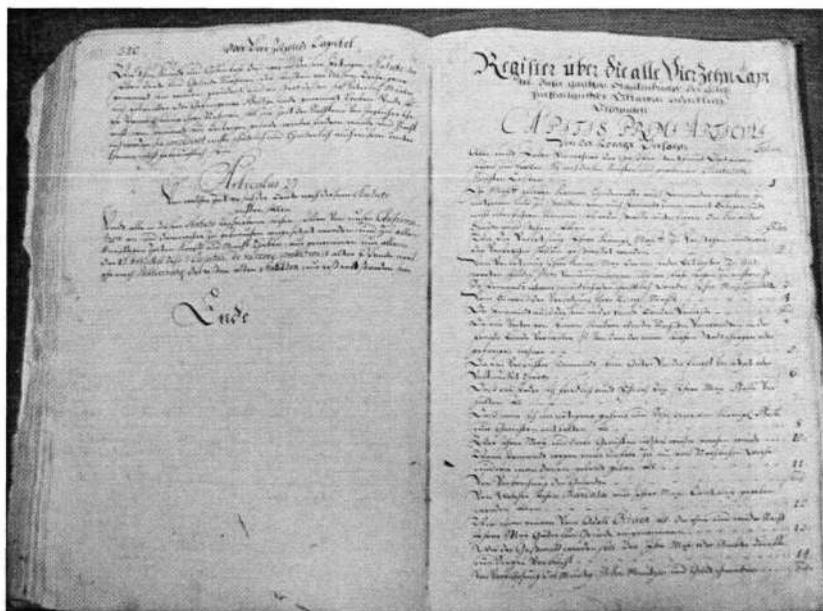
** Так у рукапісе.

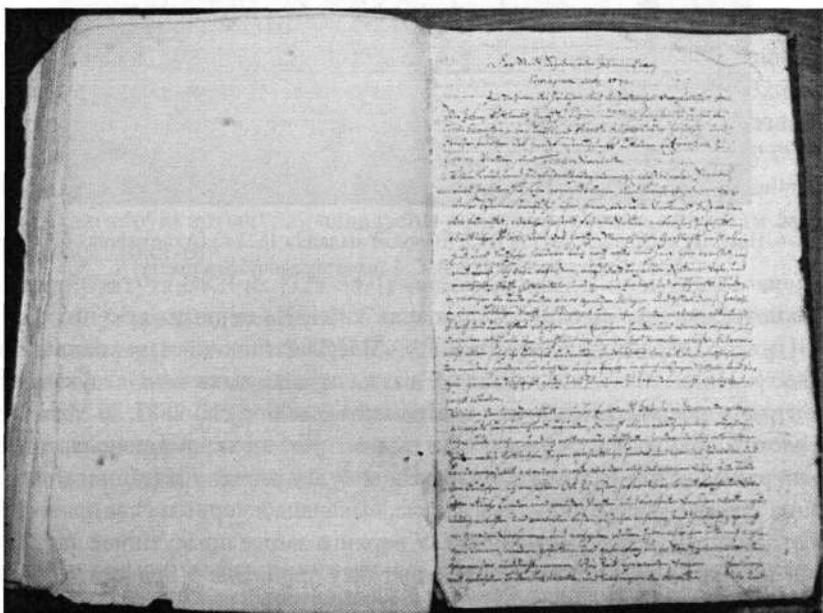
Мал. 6. Нямецкі пераклад Статута ВКЛ (паводле выдання 1623 г.) (Акадэмічная бібліятэка Латвійскага ўніверсітэта). С. 1 (пачатак асноўнага тэксту)

Паметы маюцца таксама на форзацах кнігі. На першым аркушы форзаца (с. [0I]) уверсе справа напісана алоўкам: «Si legendarum indicasse | damites dirant stauisse.». Ніжэй знаходзіцца дзіцячая выявы птушкі, выкананая алоўкам. Ніжэй па цэнтры надпіс, выкананы чорным атрамантам: «Grec. Nat. 1883, 30 Mai». У ніжняй частцы аркуша форзаца маюцца выявы трох зорак, выкананья, падобна, той жа рукой, што і птушка (мал. 9). На аркушы апошняга (задняга) форзаца маюцца таксама маларазборлівыя запісы, выкананья чорным і светла-карычневым атрамантам, а таксама алоўкам. У верхнім запісе прысутнічае дата 1788 г.

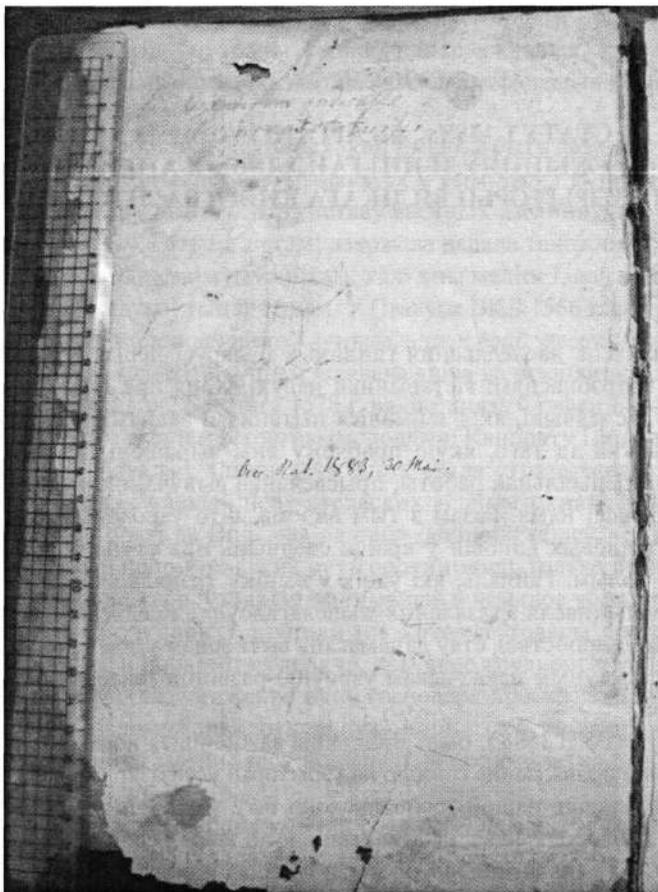
Як вынікае з тытула кнігі, пераклад быў зроблены з польскага выдання Статута ВКЛ 1623 г. Апроч гэтага базавага кадыкалагічнага і палеаграфічнага апісання рукапіснай кнігі асобнага аналізу патрабуе сам феномен нямецкага тэксту Статута ВКЛ. Да таго ж трэба адзначыць, што вядома існаванне яшчэ

Мал. 7. Нямецкі пераклад Статута ВКЛ (паводле выдання 1623 г.) (Акадэмічная бібліятэка Латвійскага ўніверсітэта). С. 320–[321] (пачатак Рээстра)

Мал. 8. Нямецкі пераклад Статута ВКЛ (паводле выдання 1623 г.) (Акадэмічная бібліятэка Латвійскага ўніверсітэта). С. [346]–[347] (пачатак Дадатка)

Мал. 9. Нямецкі пераклад Статута ВКЛ (паводле выдання 1623 г.) (Акадэмічная бібліятэка Латвійскага ўніверсітэта). С. [01] (форзацны аркуш з надпісамі і малюнкам)

аднаго асобніка нямецкага пераклада Статута ВКЛ, які захоўваецца ў бібліятэцы Польскай акадэміі навук у Курніку¹. Пакуль жа можна толькі адзначыць, што Статут ВКЛ мог выконваць функцыі дадатковай крыніцы права ў Лівоніі, падуладнай Шведскай Кароне.

Як бачым, гісторыя Статута ВКЛ не можа абмежавацца толькі вывучэннем сферы яго дзейнасці ў ВКЛ і выкарыстання ў Кароне Польскай. Гісторыя Статута ў Лівоніі адгортвае нам новыя старонкі функцыянавання гэтага ўнікальнага помніка права.

¹ ВКбр. Sygn. 00807. (Выказваю шчырую падзяку др. Славаміру Годэку з Універсітэта Кардынала Стэфана Вышынскага ў Варшаве за кансультацыю).